

Π.3.2.5 Πιλοτική εφαρμογή και αξιολόγηση αντιπροσωπευτικού αριθμού σεναρίων από κάθε τύπο σε διαφοροποιημένες εκπαιδευτικές συνθήκες πραγματικής τάξης

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Β΄ Λυκείου

Τίτλος:

**«Το Ολοκαύτωμα στην ελληνική λογοτεχνία:
το ανείπωτο και το ανήκουστο»**

Συγγραφή: ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΣΑΡΜΠΙΑΝΗ

Εφαρμογή: ΜΑΡΙΑ ΒΛΑΧΟΥ

**ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ**

Θεσσαλονίκη 2015

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΡΓΟΥ

ΠΡΑΞΗ: «Δημιουργία πρωτότυπης μεθοδολογίας εκπαιδευτικών σεναρίων βασισμένων σε ΤΠΕ και δημιουργία εκπαιδευτικών σεναρίων για τα μαθήματα της Ελληνικής Γλώσσας στην Α/βάθμια και Β/βάθμια εκπαίδευση» MIS 296579 (κωδ. 5.175), - ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΠΡΑΞΗ, στους άξονες προτεραιότητας 1-2-3 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», η οποία συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Ι.Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ: Π.3.2.5. Πιλοτική εφαρμογή και αξιολόγηση αντιπροσωπευτικού αριθμού σεναρίων από κάθε τύπο σε διαφοροποιημένες εκπαιδευτικές συνθήκες πραγματικής τάξης.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

Υπεύθυνος υπο-ομάδας εργασίας λογοτεχνίας: Βασίλης Βασιλειάδης

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

<http://www.greeklanguage.gr>

Καραμαούνι 1 – Πλατεία Σκρα Τ.Κ. 55 132 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310 459101 , Φαξ: 2310 459107, e-mail: centre@komvos.edu.gr

Α. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Τίτλος

Το Ολοκαύτωμα στην ελληνική λογοτεχνία: το ανείπωτο και το ανήκουστο.

Εφαρμογή σεναρίου

Μαρία Βλάχου

Δημιουργία σεναρίου

Παρασκευή Σαρμπάνη

Διδακτικό αντικείμενο

Νεοελληνική λογοτεχνία

Τάξη

Β΄ Λυκείου

Σχολική μονάδα

38^ο Γενικό Λύκειο Αθηνών

Χρονολογία

Από 16-03-2015 έως 30-03-2015.

Διδακτική/θεματική ενότητα

—

Διαθεματικό

Όχι

Χρονική διάρκεια

Έξι (6) διδακτικές ώρες

Χώρος

I. Φυσικός χώρος:

Εντός σχολείου: εργαστήριο πληροφορικής.

II. Εικονικός χώρος: Edmodo.

Προϋποθέσεις υλοποίησης για δάσκαλο και μαθητή

Στο σχολείο υπήρχε εργαστήριο πληροφορικής με διαδραστικό πίνακα και ηλεκτρονικούς υπολογιστές με εγκατεστημένες τις συνήθεις εφαρμογές «γραφείου», καθώς και σύνδεση στο διαδίκτυο. Στον συγκεκριμένο χώρο εργαστήκαμε σε όλες τις φάσεις της εργασίας μας.

Οι μαθητές/τριες είχαν λογαριασμό στο Edmodo και γενικότερα ήταν εξοικειωμένοι/ες με τις Νέες Τεχνολογίες. Παράλληλα, ήταν εξοικειωμένοι/ες με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο, αφού έτσι γίνεται γενικά και το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.

Εφαρμογή στην τάξη

Το συγκεκριμένο σενάριο εφαρμόστηκε στην τάξη.

Το σενάριο στηρίζεται

Παρασκευή Σαρμπάνη, Το Ολοκαύτωμα στην ελληνική λογοτεχνία: το ανείπωτο και το ανήκουστο, Νεοελληνική Λογοτεχνία Β΄ Λυκείου, 2015.

Το σενάριο αντλεί

Η ιδέα για τις κάρτες ταυτότητας και τη διανομή τους κατά τον εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου είναι δανεισμένη από το [Μουσείο Μνήμης του Ολοκαυτώματος](#) των Η.Π.Α.

B. ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ/ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Πρόταση του σεναρίου ήταν να μελετηθεί από τους μαθητές η αποτύπωση του Ολοκαυτώματος στη νεοελληνική λογοτεχνία και να αξιοποιηθεί σχετικό υλικό για τον εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου. Στην πρώτη φάση του σεναρίου επιχειρήθηκε να «χτίσουν γέφυρες» οι μαθητές μεταξύ της δικής τους πραγματικότητας και της ιστορικής πραγματικότητας, η οποία αποτυπώνεται στα λογοτεχνικά κείμενα: με αφορμή μερικές φωτογραφίες ζητήθηκε από τους μαθητές να ανασύρουν τυχόν γνώσεις που είχαν σχετικά με τον διωγμό των ελλήνων Εβραίων και το Ολοκαύτωμα.

Κάναμε, τέλος, μια μικρή αναδρομή στις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες του Μεσοπολέμου μέσα στις οποίες οικοδομήθηκε ο χιτλερικός λόγος περί Εβραίων.

Στη δεύτερη φάση του σεναρίου, οι μαθητές επεξεργάστηκαν τα κείμενα: δούλεψαν σε ομάδες βασισμένοι σε διαφορετικά κείμενα, με δραστηριότητες πάντως που απέβλεπαν σε κοινούς στόχους, επιχειρώντας να ψηλαφήσουν τη φρίκη, να εντοπίσουν τους τρόπους με τους οποίους οικοδομείται η εικόνα των Εβραίων και να περιγράψουν την εικόνα αυτή.

Γ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύλληψη και θεωρητικό πλαίσιο

Το Ολοκαύτωμα αφήνει σε μόνιμη αμηχανία όσους ασχολούνται ερευνητικά μαζί του· πόσο μάλλον όταν, στο πλαίσιο ενός σεναρίου διδασκαλίας, γίνεται η απόπειρα να μεταφερθούν στην τάξη κάποιες από τις όψεις της παράνοιας και του πένθους που χαρακτηρίζουν το ιστορικό αυτό γεγονός. Η πραγματικότητα στην οποία αναφέρονται τα σχετικά κείμενα είναι τόσο σκληρή, ώστε τείνει κάποιες στιγμές να ακυρώσει τους διδακτικούς στόχους. Πώς μπορεί ένα σενάριο να μιλήσει αποτελεσματικά για αυτό που επανειλημμένα χαρακτηρίζεται ως ανείπωτο, ανήκουστο, αδιανόητο, ασύλληπτο; Με τις σκέψεις αυτές κατά νου και σε μια συγκυρία που ο φυλετικός ρατσιστικός λόγος νομιμοποιείται εκ νέου στις συνειδήσεις πολλών ανθρώπων, στο σενάριο αυτό επιλέχθηκε να επικεντρωθούμε σε κείμενα στα οποία αποτυπώνεται η τραγική μοίρα των ελλήνων Εβραίων και να συζητήσουμε κάποιες όψεις της ιστορίας του ελληνικού εβραϊσμού καθώς και την οργάνωση της παρανοϊκής βιομηχανίας εξόντωσης των Ναζί.

Το σενάριο όμως αυτό ήταν προσανατολισμένο και προς τον εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου, με την πεποίθηση ότι από μια γιορτή, της οποίας ένας από τους βασικούς στόχους είναι ο αναστοχασμός πάνω στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις συνέπειές

του σε άτομα και κοινωνίες, δεν μπορεί να λείπει η αναφορά στην εξόντωση των ελλήνων Εβραίων.

Επειδή το σενάριο εφαρμόστηκε πολύ μετά τον εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου και τα σχολικά πράγματα ήταν αμφίρροπα, τόσο σε σχέση με το τι θα ίσχυε το επόμενο σχολικό έτος, όσο και με την προθυμία των παιδιών να λάβουν μέρος στην επόμενη εορτή, ακολουθήθηκαν μεν τα βήματα του σεναρίου, χωρίς όμως οι μαθητές να έχουν στο μυαλό τους ότι πρόκειται για προετοιμασία μιας σχολικής εορτής. Απλώς ερμήνευσαν το ιστορικό γεγονός φέρνοντάς το στη σημερινή κοινωνία.

Δ. ΣΚΕΠΤΙΚΟ-ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΤΟΥΣ

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες, πεποιθήσεις, πρότυπα, στάσεις ζωής

Με την εφαρμογή του συγκεκριμένου σεναρίου επιδιώχθηκε οι μαθητές και οι μαθήτριες να κατανοήσουν ότι:

- η πολιτική αυθαιρεσία και ο φασισμός χρειάζονται ως απαραίτητους συμμάχους τη σιωπή και την ανοχή μας,
- ο αναγνώστης πρέπει να παραμένει σε εγρήγορση απέναντι σε κάθε είδους κείμενα, ώστε μέσα από τον κριτικό έλεγχο να αναδεικνύει τον λόγο τους και τις στοχεύσεις τους,
- το παρελθόν είναι ένα πεδίο προνομιακό για τη νοηματοδότηση και την ερμηνεία του τωρινού κατεξοχήν εαυτού,
- η κατασκευή του Άλλου είναι τρόπος κατασκευής της ταυτότητας του Εαυτού.

Γνώσεις για τη λογοτεχνία

Επιδιώχθηκε οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να συνειδητοποιήσουν ότι η εικόνα του κόσμου που αποτυπώνεται σε ένα κείμενο είναι μια κατασκευή του συγγραφέα του,

- να γνωρίσουν τη λογοτεχνική αποτύπωση των Εβραίων σε κείμενα της ελληνικής λογοτεχνίας γραμμένα την επαύριον του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου,
- να εντοπίσουν τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται η λογοτεχνική αυτή εικόνα: αποτύπωση του χρόνου, του χώρου, των ανθρώπων και των σχέσεών τους, αφηγηματικές επιλογές, ύπαρξη στερεοτύπων, αξιολογικές κρίσεις,
- να γνωρίσουν τα χαρακτηριστικά του κειμενικού είδους των μαρτυριών: πρωτοπρόσωπη αφήγηση, οργάνωση της αφήγησης στον χρονολογικό άξονα, χρήση παρελθοντικών χρόνων, αναφορά σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και σε συγκεκριμένα πρόσωπα, αναφορά σε ιστορικά πρόσωπα.

Γραμματισμοί

Επιδιώχθηκε οι μαθητές και οι μαθήτριες να μπορούν:

- να αναγνωρίζουν σε ένα κείμενο στοιχεία που δανείζεται είτε από τον αναφορικό λόγο είτε από τη μυθοπλασία,
- να αναγνωρίζουν και να σχολιάζουν τα στοιχεία που συνθέτουν τη λογοτεχνική εικόνα του Εβραίου,
- να αντιμετωπίζουν με κριτική επίγνωση τα κείμενα που διαβάζουν ως προς την εικόνα του Άλλου που προβάλλουν,
- να δημιουργούν κείμενα πολυτροπικά, στα οποία να συνδυάζουν στοιχεία λόγου και στοιχεία εικονιστικά για τη διατύπωση νοήματος,
- να εκμεταλλεύονται τις δυνατότητες για επικοινωνία και συνεργασία που προσφέρει το περιβάλλον του Wiki ή του Skype.

Διδακτικές πρακτικές

Το σενάριο εξελίχθηκε με συνδυασμό διδακτικών μεθόδων. Ο κατευθυνόμενος διάλογος στην Α΄ φάση αποσκοπούσε στη σύνδεση του θέματος με την εμπειρία των ίδιων των παιδιών, αλλά και στη διαλεύκανση όρων και εννοιών απαραίτητων για τη

συνέχεια της εργασίας τους, και στην κατάκτηση κάποιων βασικών γνώσεων για τον Μεσοπόλεμο, χωρίς τις οποίες το Ολοκαύτωμα θα παρέμενε αποκομμένο από τη ρατσιστική ρητορική που το γέννησε. Στη Β΄ φάση, μέσα από την εργασία σε ομάδες, οι μαθητές ενεπλάκησαν με πιο δυναμικό τρόπο στη διαδικασία της μάθησης: μελέτησαν, αναζήτησαν, συνέθεσαν, κατέληξαν σε συμπεράσματα αλλά και συζήτησαν και αξιολόγησαν.

Έγινε προσπάθεια ο καθοδηγητικός ρόλος της διδάσκουσας να υποχωρήσει, όσο ήταν δυνατόν, και να γίνει υποστηρικτικός: βοήθησε, όταν αυτό της ζητήθηκε, τους μαθητές/τριες να υπερβούν δυσκολίες σχετικές με τον χειρισμό του υλικού και με τη συνεργασία εντός των ομάδων, παρότρυνε, έθεσε ερωτήσεις που προώθησαν την εργασία των ομάδων. Όσον αφορά στις δραστηριότητες που ανατέθηκαν στους μαθητές, εναλλάχθηκαν περισσότερο «παραδοσιακές» εργασίες, που αφορούσαν στην ανίχνευση του θέματος του Ολοκαυτώματος στα κείμενα και στον χειρισμό του από τους συγγραφείς, με εργασίες με τις οποίες επιχειρούνταν μια βιωματική προσέγγιση του φαινομένου καθώς και η παραγωγή προσωπικού λόγου από τους μαθητές/τριες, σε διάλογο όμως με τα κείμενα, κυρίως τα λογοτεχνικά αλλά και τα ιστορικά.

Ε. ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ

Αφετηρία

Το σενάριο αυτό ξεκίνησε από μια φράση στο έντονα αυτοαναφορικό *Maus* του Άρτ Σπίγκελμαν. Στο έργο αυτό, ένας επιζών του Ολοκαυτώματος αφηγείται την ιστορία του στον κομίστα γιο του, που προσπαθεί να γράψει ένα γκράφικ νόβελ για το Ολοκαύτωμα. Μια φράση, βαθιά ειρωνική και συγχρόνως βαθιά τραγική στην τελευταία σελίδα με ακολουθούσε πολλές μέρες μετά την ανάγνωση του βιβλίου: «Ήμασταν και οι δυο ευτυχισμένοι» λέει ο επιζών πατέρας περιγράφοντας τη στιγμή

κατά την οποία ξανασυναντήθηκε με τη νεκρή πια μητέρα του αφηγητή «και ζήσαμε ευτυχισμένοι έκτοτε».

Η φράση αυτή συμπυκνώνει κατά τη γνώμη μου το συλλογικό τραύμα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: είναι δυνατή η ευτυχία σε έναν κόσμο που βίωσε το Ολοκαύτωμα των Εβραίων και το ολοκαύτωμα της ατομικής βόμβας; Αναπόφευκτα η ερώτηση φέρνει στον νου –και ίσως από εκεί και να γεννήθηκε– την περίφημη ρήση του Αντόρνο πως «μετά το Άουσβιτς δεν μπορεί να υπάρξει ποίηση». Αλλού ο ίδιος έχει όμως πει: «Το μέγεθος της πραγματικής συμφοράς δεν επιτρέπει τη λήθη [...] Μόνο στην τέχνη τώρα μπορεί ο πόνος να βρει τη φωνή του, την ανακούφισή του, χωρίς να προδίδεται από αυτήν».¹

Σήμερα, μέσα σε συνθήκες βαθιάς και πολύπλευρης κρίσης, η ανεπίτρεπτη αυτή λήθη επελαύνει και μαζί με αυτήν αναβιώσεις του φυλετικού και ρατσιστικού λόγου στον οποίο στηρίχθηκε ο ναζισμός. Συχνά στα σχολεία και μεταξύ των μαθητών μας η ανάμνηση του τι συνέβη αποδεικνύεται πιο αδύναμη από τα φυλετικά στερεότυπα πάνω στα οποία βασίστηκε το τι συνέβη. Με το βλέμμα εστιασμένο στο σήμερα, το σενάριο αυτό εξερευνά το τραγικό χθες του Ολοκαυτώματος, έτσι όπως αυτό καταγράφηκε από έλληνες λογοτέχνες.

Σύνδεση με τα ισχύοντα στο σχολείο

Σύμφωνα με όσα ορίζονται από το [Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών](#), στόχος του μαθήματος είναι μεταξύ άλλων «να ευαισθητοποιηθεί ο μαθητής σε καίρια θέματα-προβλήματα του ανθρώπου και της κοινωνικής ζωής του» και «να ασκηθεί ο μαθητής στην ανάγνωση κειμένων, ώστε να καταστεί κατά το δυνατόν επαρκής και με κριτική συνείδηση αναγνώστης με την έφεση να εκφράζει και ο ίδιος τις δημιουργικές ή κριτικές δυνατότητές του». Και οι δύο αυτοί στόχοι θεωρούμε ότι έγινε προσπάθεια να υπηρετηθούν στο σενάριο. Το Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων

¹ Βλ. Αμπατζοπούλου 1998: 121-122.

Σπουδών επιτρέπει, για την κατάκτηση των στόχων που θέτει, την επιλογή έργων που δεν είναι ανθολογημένα στα σχολικά εγχειρίδια· με την οπτική αυτή έγινε εδώ η επιλογή των κειμένων.

Αξιοποίηση των ΤΠΕ

Για την υλοποίηση του σεναρίου χρησιμοποιήθηκαν: επεξεργαστής κειμένου, το Skype και το Wiki.

Οι μαθητές/τριες για την εργασία τους επισκέφτηκαν διάφορους διαδικτυακούς τόπους: την ενότητα [«Λογοτεχνία και πόλεις»](#) και [«Λογοτεχνία και ιστορία»](#) των [Ψηφίδων για την Ελληνική Γλώσσα](#), τον ιστότοπο του [Μουσείου Μνήμης του Ολοκαυτώματος](#) των Η.Π.Α. και του ιδρύματος [Yad Vashem](#). Χρησιμοποίησαν το διαδίκτυο ως χώρο τεκμηρίωσης και διαφύλαξης της ιστορικής μνήμης, χώρο στον οποίο ο λόγος γενικά αλλά και η λογοτεχνία ειδικότερα συμμετείχαν στην περιγραφή και ερμηνεία του οριακού βιώματος του Ολοκαυτώματος καθώς και στην αναμέτρηση του ανθρώπου μαζί του.

Ως προς τη χρήση του διαδικτύου το σενάριο ήταν αρκετά καθοδηγητικό, όμως, λόγω έλλειψης χρόνου, απουσίασε ο κριτικός γραμματισμός των μαθητών/τριών απέναντι στις διαδικτυακές πηγές. Κατευθύνθηκαν λοιπόν προς πηγές οι οποίες δε φιλοξενούσαν αμφιλεγόμενο υλικό ή απόψεις.

Κείμενα

Λογοτεχνικά κείμενα εκτός σχολικών εγχειριδίων

Βασιλικός, Β., [«Ο φίλος μου ο Ίνο»](#) στο *Οι ρεμπέτες και άλλα διηγήματα*, 69- 84. Αθήνα: Εκδ. Χιωτέλλη, 1977.

Ιωάννου, Γ., [«Εν ταις ημέραις εκείναις»](#). *Η πρωτεύουσα των προσφύγων. Πεζογραφήματα*, 58-70. Αθήνα: Κέδρος, 1987.

Κοκάντζης, Ν., «Τζιοκόντα». Στο *Η λογοτεχνία ως μαρτυρία- Έλληνες πεζογράφοι για τη γενοκτονία των Εβραίων*, Φρ. Αμπατζοπούλου, 209. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1995.

Ναρ, Α., «[Επεισόδιο](#)». Σε *αναζήτηση ύφους*, 9-16. Αθήνα: Νεφέλη 1997.

Ναρ, Α., «[Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός](#)», 55-65. Αθήνα: Νεφέλη, 1999.

Τζιόβας, Φρ., «[Το πένθος](#)». Στο *Η λογοτεχνία ως μαρτυρία- Έλληνες πεζογράφοι για τη γενοκτονία των Εβραίων*, Φρ. Αμπατζοπούλου, 66. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1995.

Υποστηρικτικό/εκπαιδευτικό υλικό

Μη λογοτεχνικά κείμενα

[Αγωγές μετά την ανάρτηση 17.500 tweets με αντισημιτικό περιεχόμενο](#), από την εφημερίδα Καθημερινή [31/05/14]

Ιστοσελίδες

Ο ιστότοπος του [Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης](#)

Ο ιστότοπος του [Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας](#)

Ο ιστότοπος του [Μουσείου Μνήμης του Ολοκαυτώματος](#) των Η.Π.Α.

Ο ιστότοπος του ιδρύματος [Yad Vashem](#)

Ο ιστότοπος των [Ψηφίδων για την Ελληνική Γλώσσα](#) (ενότητα «[Λογοτεχνία και πόλεις](#)» και «[Λογοτεχνία και ιστορία](#)»)

Διδακτική πορεία/στάδια/φάσεις

Α' φάση

1^η-2^η ώρα (σχολικό εργαστήριο)

Η εφαρμογή του σεναρίου ξεκίνησε στις 06/03/2015 στο σχολικό εργαστήριο. Χωριστήκαμε σε έξι ομάδες επίσημα. Ανεπίσημα είχαμε χωριστεί από προηγούμενη ώρα, όταν είχα προετοιμάσει τα παιδιά για το σενάριο που θα κάναμε και για το σκεπτικό της εφαρμογής του. Οι ομάδες δημιουργήθηκαν σύμφωνα με την επιθυμία

των παιδιών, όπως άλλωστε γίνεται και στο καθημερινό μάθημα, όταν κρίνεται απαραίτητο και δεδομένης και της φύσης του μαθήματος της Λογοτεχνίας.

Στον διαδραστικό πίνακα οι μαθητές/τριες βλέπουν φωτογραφία που απεικονίζει πρόσοψη μαγαζιού από την κατεχόμενη Θεσσαλονίκη του 1941 όπου αναγράφεται «Οι Εβραίοι ανεπιθύμητοι εις το κατάστημα». Η διδάσκουσα ζήτησε από τους μαθητές να σχολιάσουν τη φωτογραφία βοηθώντας τους και με κατάλληλες ερωτήσεις: *πότε θεωρείτε πως τραβήχτηκε η φωτογραφία; Πού υποθέτετε ότι μπορεί να τραβήχτηκε;* Οι μαθητές απάντησαν και οι ερωτήσεις συνεχίστηκαν.

Η εκπαιδευτικός ρώτησε τους μαθητές *τι συνέπειες πίστευαν πως θα είχε η απαγόρευση της φωτογραφίας, πώς επηρέαζε την καθημερινή ζωή, τις σχέσεις τους με τις άλλες κοινότητες της πόλης, την αυτο-εικόνα τους, ποια ήταν τα συναισθήματά τους.* Ακόμη, τους ρώτησε *εάν γνώριζαν το σχέδιο της ναζιστικής Γερμανίας στο πλαίσιο του οποίου τέθηκε αυτή η απαγόρευση και αν γνώριζαν άλλα μέτρα που πήραν οι Ναζί σε βάρος των Εβραίων, πριν ξεκινήσει η εξόντωσή τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, καθώς και ποιοι ήταν οι συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους οι Ναζί απάλειφαν τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά από τα θύματά τους* (η σήμανση με το κίτρινο άστρο, η στερεότυπη απεικόνισή τους στη ναζιστική προπαγάνδα, η συγκέντρωσή τους σε συγκεκριμένες γειτονίες κάποιων πόλεων, η προοδευτική τους έξωση από κάθε τομέα της δημόσιας ζωής, αργότερα η πανομοιότυπη στολή, το τατουάζ με τον αριθμό, η υφασμάτινη κονκάρδα που δήλωνε την ομάδα στην οποία ανήκε κάθε κρατούμενος και την εθνική του καταγωγή, το κούρεμα των μαλλιών μόλις έφθαναν στο στρατόπεδο, η ορχήστρα η οποία έπαιζε στο Άουσβιτς κρατώντας τον ρυθμό στον οποίο έπρεπε να περπατούν οι κρατούμενοι).

Στη συνέχεια, τους παρακίνησε να σκεφτούν τα συναισθήματα των μη εβραίων κατοίκων της πόλης για τις απαγορεύσεις αυτές και εάν υπήρχαν κάποιοι που συμμερίζονταν το μίσος των Ναζί κατακτητών, αλλά και τους λόγους για τους οποίους εκείνοι ένιωθαν έτσι. Οι μαθητές προσπάθησαν να φανταστούν τις

αντιδράσεις των Εβραίων της πόλης, αλλά και τους λόγους για τους οποίους δεν εγκατέλειψαν την πόλη ή δεν οργάνωσαν με άλλον τρόπο κάποιου είδους άμυνα. Εν τέλει, οι μαθητές ρωτήθηκαν *αν γνώριζαν τη μοίρα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης*.

Ενώ η συζήτηση προχωρούσε, τα παιδιά περιεργάζονταν μερικές φωτογραφίες²: οι άνθρωποι για τους οποίους συζητήσαμε απέκτησαν πρόσωπο, απέκτησαν σε κάποιες περιπτώσεις και όνομα, έπαψαν να φέρουν τη γενικευτική ταμπέλα του Άλλου, έπαψαν να είναι «οι Εβραίοι», όπως τους ήθελε ο ρατσιστικός λόγος του ναζισμού, τότε αλλά και τώρα.

Στόχος της συζήτησης αυτής ήταν να γίνει μια πρώτη, ιστορικής κατά βάση κατεύθυνσης, εισαγωγή στο ζήτημα που θα μας απασχολούσε στη συνέχεια: επιδιώκαμε την ενοποίηση σκόρπιων πληροφοριών που γνώριζαν ήδη τα παιδιά για το Ολοκαύτωμα, αλλά κυρίως τη συγκεκριμενοποίηση των πληροφοριών αυτών, τη σύνδεση με συγκεκριμένους τόπους, συγκεκριμένα ονόματα, την ανάδειξη πως το Ολοκαύτωμα δεν ήταν ένα παλιό, παραγραμμένο έγκλημα, που τελέστηκε σε κάποιον απροσδιόριστο τόπο, αλλά μια φρικτή πραγματικότητα που έγινε και μέσα στη χώρα μας, σε βάρος συμπολιτών μας. Οι φωτογραφίες του φακέλου προέρχονταν από τον ιστότοπο του [Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης](#), του [Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας](#) και του [Μουσείου Μνήμης του Ολοκαυτώματος](#) και σε αρκετές περιπτώσεις συνοδεύονταν από στοιχεία για την ταυτότητα και τη μοίρα των εικονιζόμενων.

Θέσαμε στη συνέχεια στα παιδιά τις εξής ερωτήσεις: *πώς πιστεύετε ότι έπεισαν οι Ναζί τη μεγάλη πλειοψηφία του γερμανικού λαού αλλά και ένα μέρος της κοινής γνώμης –μεγάλο ή μικρό ανάλογα με την περίπτωση– στις χώρες που κατέκτησαν; Πώς τους έπεισαν να συμμεριστούν τη ναζιστική ιδεολογία και να συμμετέχουν στα ναζιστικά εγκλήματα; Πώς παρασύρεται μια ολόκληρη κοινωνία στην παράνοια; Πιστεύετε πως προϋπήρχαν στερεότυπα για τους Εβραίους τα οποία στη συνέχεια αναζωπύρωσε η χιτλερική προπαγάνδα;*

² Βλ. στον Φάκελο Τεκμηρίων τον υποφάκελο portraits.

Στο σημείο αυτό κρίθηκε σημαντικό και συζητήθηκαν οι όροι «στερεότυπο» και «προπαγάνδα». Όλοι οι μαθητές/τριες ανέφεραν ως αίτιο την οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου, μιας και έχει συζητηθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια ως παράγοντας που συνετέλεσε στην άνοδο του Χίτλερ, και κάποιιοι το συνδύασαν μάλιστα και με την οικονομική κρίση την οποία βιώνει ο ευρωπαϊκός νότος και ειδικότερα η χώρα μας τα τελευταία χρόνια

Προβάλαμε στην οθόνη του προβολικού μηχανήματος τις εικόνες που περιέχονται στον φάκελο. Είδαμε φωτογραφίες από μεσαιωνικά χειρόγραφα στα οποία οι Εβραίοι απεικονίζονται να βεβηλώνουν την όστια, να τιμωρούνται σε καζάνια στην Κόλαση, να επιδίδονται σε [λίβελο του αίματος](#). Η εκπαιδευτικός ζήτησε από τα παιδιά να περιγράψουν τις εικόνες. Τα παιδιά είχαν μια δυσκολία στην ερμηνεία της βεβήλωσης της όστιας και η διδάσκουσα, χρησιμοποιώντας κατάλληλες συνδέσεις, που λειτούργησαν ως λήμματα, βοήθησε στον αποσυμβολισμό τους.

Τα παιδιά παρατήρησαν και σχολίασαν τις υπόλοιπες εικόνες. Απάντησαν στα ακόλουθα ερωτήματα: *τι αφηγούνται οι εικόνες; Εκμεταλλεύονται τα μεσαιωνικά στερεότυπα που ήταν εδραιωμένα στο συλλογικό ασυνείδητο των Ευρωπαίων; Μπορείτε να τα συνδυάσετε και με νέες κατηγορίες κατά των Εβραίων; Πώς ερμηνεύετε, με δεδομένα τα ιστορικά συμφραζόμενα της μεσοπολεμικής Γερμανίας, την εικόνα με τους πλούσιους Εβραίους που «πίνουν το αίμα» του γερμανού (εργάτη); Ζητήθηκε επίσης από τα παιδιά να «συναναγνώσουν» την εικόνα με τις ορδές των ανέργων (στον τοίχο αναγράφεται «Ψηφίστε τον Χίτλερ») και την εικόνα με την αναρτημένη στο εβραϊκό κατάστημα ταμπέλα (στην οποία αναγράφεται πως ο εβραίος ιδιοκτήτης πληρώνει με μισθό κατώτερο του βασικού τους γερμανούς εργαζόμενούς του) και να απαντήσουν *πώς πίστευαν ότι θα ένιωθαν οι μη εβραίοι γερμανοί πολίτες από τον συνεχή βομβαρδισμό με τέτοιες εικόνες*. Ακόμη, κλήθηκαν να σκεφτούν πως θα ένιωθαν οι γερμανοί Εβραίοι, αλλά και να διερωτηθούν για την*

απεικόνιση των Εβραίων (αν είχαν εξατομικευμένα χαρακτηριστικά ή ανταποκρίνονταν όλοι σε μια προκατασκευασμένη, στερεότυπη εικόνα).

Διαπιστώθηκε, λοιπόν, ότι υπήρχαν αρνητικές απόψεις, οι οποίες θεμελιώνονταν κυρίως πάνω στη θρησκευτική διαφορά που τόνισε η χιτλερική προπαγάνδα για να θεμελιώσει τον Εβραίο ως τον επικίνδυνο Άλλο που απειλεί την επιβίωση της γερμανικής κοινωνίας. Οι μαθητές προχώρησαν περισσότερο, διαπιστώνοντας ότι κάθε φορά που κάποιος θέλει να θεμελιώσει ιδέες παράλογες, χρησιμοποιεί επιχειρήματα «κάτω από τη μέση». Η καθηγήτρια, τέλος, ζήτησε να της επιστρέψουν από τις είκοσι φωτογραφίες-πορτρέτα τις δεκαεννέα και να μείνει στα χέρια τους μόνο μια: τόσοι ήταν –αναλογικά– οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι που επαναπατρίστηκαν στις εστίες τους, μιας και το 96% της προπολεμικής κοινότητας δεν επέστρεψε ποτέ από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Αυτό ήταν σοκαριστικό για τους μαθητές.

Τη δεύτερη ώρα, επειδή η διδάσκουσα γνώριζε καλά τις ιδέες κάποιων μαθητών της και θέλοντας να τους πείσει ότι όλα αυτά ήταν αληθινά, έδειξε στον διαδραστικό πίνακα φωτογραφίες από επίσκεψή της στο Νταχάου, οι οποίες απεικόνιζαν το στρατόπεδο, τους κοιτώνες, τον δρόμο με τις λεύκες, τους θαλάμους αερίων, τους φούρνους. Αυτό το έκανε και για έναν ακόμα λόγο: δεν άνοιγαν οι σύνδεσμοι με τις μαρτυρίες, εκτός από μία, και ήθελε να δείξει τι σημαίνει μαρτυρία. Οι μαθητές παρατήρησαν τις φωτογραφίες και κατόπιν διατύπωσαν τις απορίες τους. *Πώς κοιμόνταν όλοι οι άνθρωποι σε τόσους μικρούς κοιτώνες; Δεν είχαν ξαναδεί τους φούρνους και δεν είχαν φανταστεί το καρότσι-φορείο πάνω στο οποίο τοποθετούσαν τους νεκρούς για να τους κάψουν.* Αυτό στάθηκε καλή αφορμή, συμπληρωματική της προηγούμενης. Μοιράστηκαν τα θέματα που θα μελετούσε η κάθε ομάδα έντυπα, ενώ ενημερώθηκαν ότι ήταν αναρτημένα και στο Edmodo.

Εδώ, λόγω του τεχνικού προβλήματος που προαναφέρθηκε, περιοριστήκαμε σε μία μαρτυρία, την οποία ανέλαβε μία ομάδα, αλλά προκειμένου να γνωρίσουν και οι

άλλες αυτό το είδος, η διδάσκουσα προτίμησε να δείξει μια [μαρτυρία](#) στον διαδραστικό πίνακα από αυτές που υπήρχαν στη σελίδα της Πύλης για την ελληνική γλώσσα. Τα παιδιά συγκλονίστηκαν από τα πτώματα που τα πετούσε σε ένα τεράστιο λάκκο μία μπουλντόζα. Μετά την οπτικοακουστική εμπειρία, οι μαθητές/τριες απάντησαν στην ερώτηση *τι είναι μαρτυρία* και σε τι διαφέρει από τα κείμενα που είχαν μπροστά τους. Εντοπίστηκαν όλες οι διαφορές.

Ολοκληρώνοντας το δίωρο, η καθηγήτρια ανέθεσε στους μαθητές/τριες την εκ νέου μελέτη των κειμένων που τους δόθηκαν, ώστε να είναι την επόμενη φορά έτοιμοι για την περαιτέρω επεξεργασία τους, και έγινε συζήτηση σχετικά με το τι πρέπει να γίνει στο φύλλο εργασίας που βρίσκεται αναρτημένο στο Edmodo. Δε ζητήσαμε να ξεκινήσουν την συγγραφή του τελικού κειμένου τους. Απλώς τους είπαμε ότι καλό θα ήταν η δεύτερη ανάγνωση να γίνει με γνώμονα τα ερωτήματα στα οποία θα χρειάζονταν να απαντήσουν. Τα μέλη κάθε ομάδας κανόνισαν το σχέδιο εργασίας τους μέχρι τη συνάντηση της επόμενης φοράς, αφού τους επισημάνθηκε όμως ότι θα έπρεπε να είχε προηγηθεί οπωσδήποτε κάποιου είδους προεργασία, ώστε την επόμενη φορά να μπορούν να ολοκληρώσουν το κείμενό τους στο δίωρο που θα έχουν στη διάθεσή τους.

3^η και 4^η ώρα (εργαστήριο πληροφορικής)

Στις 23/03/2015 πραγματοποιήθηκαν οι δύο επόμενες ώρες στο εργαστήριο της πληροφορικής. Αυτές τις ώρες στόχος ήταν η παραγωγή ενός κειμένου (σύντομη παρουσίαση του περιεχομένου των κειμένων που επεξεργάστηκε η κάθε ομάδα) και στη συνέχεια, ο σχολιασμός της ζωής της εβραϊκής κοινότητας και της συμβίωσής της με τους μη Εβραίους πριν τον πόλεμο, όπως αποτυπωνόταν στα κείμενα που διάβασαν οι μαθητές. Παράλληλα, θα εξεταζόταν και ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταντο οι Εβραίοι και το δράμα τους καθώς και οι τυχόν ευθύνες που απέδιδαν τα κείμενα για την εξόντωση τους. Μας απασχόλησε, επίσης, το ερώτημα *γιατί γράφονται τα κείμενα αυτά καθώς και τα χαρακτηριστικά των μαρτυριών*. Οι

ερωτήσεις αυτές δόθηκαν κατά την κρίση των μαθητών και ανάλογα με το κείμενο που είχε οριστεί για την κάθε ομάδα. Μόνο τα χαρακτηριστικά των μαρτυριών δόθηκαν σε όλες τις ομάδες. Οι απαντήσεις θα έπρεπε να αποδοθούν σε ένα ενιαίο κείμενο.

Οι ερωτήσεις ήταν οι ακόλουθες: χαρακτηριστικά μαρτυρίας και μυθοπλαστικού κειμένου: *σε ποιο πρόσωπο γίνεται η αφήγηση σε καθένα από τα δυο κείμενα; Γιατί στο κείμενο μυθοπλασίας επιλέγεται το γραμματικό πρόσωπο που επιλέγεται; Πώς επηρεάζει αυτό την ανάγνωσή μας; Ποιος αφηγείται σε κάθε κείμενο; Πώς επηρεάζει αυτό την ανάγνωσή μας; Εντοπίστε χαρακτηριστικά της μαρτυρίας (πρωτοπρόσωπη αφήγηση, πληθώρα χρονολογιών και χρονολογικών προσδιορισμών, αναφορά σε συγκεκριμένους χώρους και συγκεκριμένους ανθρώπους, αναφορά και σε ιστορικά πρόσωπα, χρονική οργάνωση της αφήγησης) στο κείμενο που μελετήσατε. Αξιοποιεί κάποιο από τα χαρακτηριστικά αυτά το κείμενο μυθοπλασίας που διαβάσατε; Ο τίτλος κάθε κειμένου έχει σχέση με το είδος στο οποίο ανήκει το κείμενο; Εντοπίζονται αντιφάσεις, διαφωνίες ανάμεσα στα δύο κείμενα; Τι σημαίνει αυτό για τη σχέση κάθε κειμένου με την ιστορική πραγματικότητα; Ποια αφηγηματικά τεχνάσματα επιστρατεύονται ώστε να δοθεί αληθοφάνεια στα κείμενα μυθοπλασίας; Τι επίδραση έχουν στην ανάγνωσή μας;*

Η απεικόνιση του Εβραίου: *πώς περιγράφονται οι Εβραίοι του διηγήματος; Ποιες λέξεις, ποια χαρακτηριστικά τους αποδίδονται; Έχουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τους διακρίνουν από τους μη εβραίους συμπολίτες τους; Οι Εβραίοι εμφανίζονται ως μια συμπαγής, αρραγής ομάδα ή μια ομάδα ανθρώπων με εξατομικευμένα χαρακτηριστικά, κάποιες φορές και με ισχυρές εσωτερικές διαφοροποιήσεις; Υπάρχει ξεχωριστός χώρος των Εβραίων; Υπάρχει μέσα στο κείμενο κάποια αξιολογική κρίση σχετικά με τους Εβραίους/μη Εβραίους; Απηχείται σε κάποιο σημείο του κειμένου κάποιο στερεότυπο σχετικά με τους Εβραίους; Πώς αντιμετωπίζεται από τον αφηγητή το στερεότυπο αυτό: δικαιολογείται η ύπαρξή του,*

καταδικάζεται η χρήση του, πώς αντιμετωπίζονται αυτοί που το υποστηρίζουν; Δίνεται στα κείμενα μυθοπλασίας ο λόγος στους Εβραίους ή παραμένουν σε ρόλο παρατηρούμενου από τον μη εβραίο αφηγητή;

Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται ο διωγμός και η στρατοπεδική εμπειρία: ποια ήταν τα στάδια που ακολούθησαν οι Ναζί στην οργάνωση του διωγμού των Εβραίων; Πώς βίωσαν οι χαρακτήρες των κειμένων σας τη διαδικασία αυτή; Με ποιον τρόπο αποτυπώνεται η εμπειρία του στρατοπέδου από τα κείμενα; Ποιες πληροφορίες λαμβάνουμε για τη ζωή και τον θάνατο στα στρατόπεδα; Γιατί στα κείμενα μυθοπλασίας λείπει συχνά η αναφορά ή υπάρχουν υπαινικτικές ή συμβολικές μόνο αναφορές; Είναι μια έλλειψη των κειμένων αυτών; Είναι διαφορετική η ανάγνωση που κάνουμε σε κείμενα μη Εβραίων και Εβραίων σχετικά με το ολοκαύτωμα, σε κείμενα που αποτελούν μαρτυρίες και κείμενα μυθοπλαστικά; Υπάρχει η άποψη πως οι Ναζί φρόντισαν πρώτα για την κοινωνική εξάλειψη των Εβραίων, προτού προχωρήσουν στη φυσική τους εξόντωση· αποτυπώνεται μέσα στα κείμενα που μελετήσατε η διαδικασία αυτής της κοινωνικής εξάλειψης;

Οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων: πώς αναδεικνύονται μέσα από τα κείμενα που διαβάσατε οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων, χριστιανικής και εβραϊκής; Τι είδους σχέσεις, προσωπικές και κοινωνικές, είχαν μεταξύ τους; Η ηλικία και το φύλο διαδραμάτιζε ρόλο στην ανάπτυξη σχέσεων; Ποια ήταν τα όρια των σχέσεων αυτών; Ποια ήταν τα συναισθήματα που φαίνεται μέσα από τα κείμενα να έτρεφαν μεταξύ τους οι δυο κοινότητες; Υπήρξαν μέσα σε καθεμιά από τις δυο κοινότητες διαφοροποιήσεις ως προς την αντιμετώπιση της άλλης κοινότητας και τον χειρισμό του διωγμού;

Απόδοση ευθυνών: αποδίδονται, είτε ρητά είτε υπαινικτικά, ευθύνες για την εξόντωση των Εβραίων σε κάποιον πέρα από τους ναζί; Πού αποδίδουν τα κείμενα την αδιαφορία κάποιων μη εβραίων για τους εβραίους συμπολίτες τους ή και τη συμμετοχή κάποιων στην εξόντωση τους; Ποιες ιδιότητες, ποια χαρακτηριστικά τους αποδίδονται;

Τι συναισθήματα προκαλεί στον αφηγητή η στάση τους αυτή; Πώς χαρακτηρίζεται, πώς αξιολογείται; Πώς το χειρίζονται το ζήτημα αυτό οι μαρτυρίες;

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής του κειμένου από τους μαθητές, η εκπαιδευτικός επενέβη για να βοηθήσει, είτε στην αρμονική συνεργασία στο εσωτερικό της ομάδας είτε στη συγγραφή του τελικού κειμένου: διευκρίνισε, επέλυσε απορίες –περισσότερο για το πώς θα έγραφαν τις ερωτήσεις στον επεξεργαστή κειμένου ή για το μήκος των κειμένων.

Το δίωρο ολοκληρώθηκε με την οργάνωση της εργασίας μας για την επόμενη φορά. Όλες ομάδες ολοκλήρωσαν το κείμενό τους και συμφωνήθηκε να το αναρτήσουν στο Edmodo, να διαβάσει η κάθε ομάδα το τελικό κείμενο δύο τουλάχιστον ομάδων και να κάνουν τυχόν διορθώσεις.

Η δεύτερη ατομική εργασία ήταν μια δραστηριότητα την οποία οι μαθητές προτίμησαν να κάνουν προφορικά: έδωσαν φωνή σε κάποιον από τους εβραίους ήρωες και ηρώιδες που συνάντησαν στα διηγήματα. Για να συλλάβουν τα παιδιά τη φρικτή εμπειρία του διωγμού που υπέστησαν οι ήρωες των διηγημάτων, η εκπαιδευτικός τα ενθάρρυνε να δουν φωτογραφίες, από τον ιστότοπο του [Μουσείου Μνήμης του Ολοκαυτώματος](#) των Η.Π.Α., Εβραίων που είτε θανατώθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης είτε επέζησαν.

5^η-6^η ώρα (σχολικό εργαστήριο)

Στις 30/03/2015, κατά την 5^η και 6^η ώρα του ωρολογίου προγράμματος το σενάριο ολοκληρώθηκε. Παρουσιάστηκαν προφορικά οι εργασίες από τον εκπρόσωπο που είχε ορίσει κάθε ομάδα και ακολούθησε συζήτηση για τους λόγους για τους οποίους θεωρούσαν τα παιδιά ότι γράφτηκαν αυτά τα κείμενα, είτε επρόκειτο για μαρτυρίες είτε για μυθοπλαστικά κείμενα, όπως και για την ανάγκη που ωθεί τους συγγραφείς τους να τα γράψουν.

Το όλο εγχείρημα ολοκληρώθηκε με επιτυχία, αν σκεφθεί κανείς ότι το σχολείο έχει μαθητές και μαθήτριες διαφορετικών αντιλήψεων. Η εκπαιδευτικός προσπάθησε

και πέτυχε να δοθεί μια επιστημονική προσέγγιση στο θέμα, απαλλαγμένη από φανατισμό και αντιλήψεις ολοκληρωτισμού.

ΣΤ. ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Για την εφαρμογή του συγκεκριμένου σεναρίου δεν χρησιμοποιήθηκαν φύλλα εργασίας, αλλά κατά τη διάρκεια κάθε συνάντησης η εκπαιδευτικός καλούσε τους μαθητές, στο πλαίσιο των ομάδων, να πραγματοποιήσουν κάποιες συγκεκριμένες εργασίες, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, στην ενότητα «Διδακτική πορεία/στάδια/φάσεις».

Ζ. ΑΛΛΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ

Το σενάριο αυτό θα ήταν ιδανικό να εφαρμοστεί διαθεματικά με το μάθημα της ιστορίας.

Η. ΚΡΙΤΙΚΗ

Η εφαρμογή του σεναρίου παρουσίασε δυσκολία, λόγω σελίδων που δεν άνοιξαν. Φυσικά, το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε με το πλήθος των πληροφοριών που παρέχουν οι Νέες Τεχνολογίες. Τέλος, το σενάριο δεν ήταν διαθεματικό για λόγους που εξηγήσαμε παραπάνω.

Θ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

—